

Proměny české společnosti a sportu po roce 1989

Český překlad části kapitoly Irena Slepíčková: „The transition in Central and Eastern sport“ z monografie: Sobry, C. (Ed.) *Sports Governance in the World II: Volume II. The Transition in Central and Eastern European Sport*. Paris : Le manuscrit, Ed. Sport Social Studies.2011, pp. 11-38. ISBN 9782304038729.

V roce 1994 Evropská rada při EU odsouhlasila strategii východního rozšíření. Konec 90tých let se tak v zemích střední a východní Evropy odvíjel ve znamení zahájení příprav na připojení se k EU. V EU stále probíhal sjednocující proces, ať už rozšiřováním o další „západní“ členy (např. v roce 1995 se připojilo Rakousko, Finsko a Švédsko) či zavedením jednotné měny - EURa. Pro země západní Evropy poslední dekáda 20tého století představovala pokračování v plynulém evolučním vývoji.

Avšak v zemích střední a východní Evropy se jednalo o proces, který zcela zásadně změnil uspořádání společnosti po stránce politické, ekonomické ale i společenské. Také již bylo uvedeno, že vývoj v těchto zemích neprobíhal shodně. Přesto však lze uvést alespoň některé ze zásadních principů, ovlivňujících novou etapu vývoje těchto zemí.

K vymezení principů nás inspirovaly práce řady autorů především z oblasti politologie, veřejné správy, ale také sportu (např. Mlčoch, Machonin, Sojka, 2000; Dvořáková, Kunc, 1994; Slepíčková, 2007; Novotný, 2000). Vzhledem k tomu, že během uplynulých let jsme byli přímými účastníky života v jednom z těchto transformujících se států, dovolíme si v hodnocení uplatnit i osobní zkušenosti z tohoto převratného úseku novodobých dějin. V následujícím vyzdvihneme ty principy přerodu bývalých zemí východního bloku, které, jak se domníváme, nezbytně poznamenaly i sport a navodily jeho současnou podobu se všemi stávajícími klady i zápory.

a) Od totalitního režimu k demokracii

V zemích střední a východní Evropy byla uplatňována vláda jedné politické strany a ideologie marxismu-leninismu. Pod patronací strany se odvíjel život společnosti ve všech oblastech od národního hospodářství až po zájmové aktivity občanů, včetně sportu. Strana stanovala zájmy státu, rozhodovala o tom, co pro stát a jeho občany má či nemá význam. Veřejná politická diskuse nebyla akceptována a pokud ní došlo, tak maximálně uvnitř strany a pod kontrolou sovětské moci. Pokud ta s ní nesouhlasila, zasáhla politicky, případně i vojensky (příkladem

bylo v roce 1968 Pražské jaro a jeho násilné ukončení). Teprve s Gorbačovou perestrojkou a glasností přestaly být veřejné diskuse mocensky potlačovány a v jednotlivých zemích východního bloku se začaly konstituovat nové společenské i politické síly. Uvolnění, ke kterému došlo, odstartovalo snahy řešit věci jinak, než jak stanovovala „strana a vláda“ (slovní obrat vyjadřující totožnost stranické a vládní moci). Otevíral se prostor pro nastolení tzv. občanských svobod, po kterých lidé ve východním bloku toužili a které si možná někdy poněkud naivně představovali velmi růžově. Pád Berlínské zdi v Německu, Sametová revoluce v Československu a podobné události v dalších zemích vyústily v ukončení totalitního systému a vazby na sovětskou politiku. Následovalo vyhlášení svobodných voleb. Do nich mohli kandidovat zástupci nově ustavených politických hnutí a politických stran, byla nastoupena cesta k pluralitnímu politickému uspořádání, k parlamentní demokracii. V některých zemích tyto občanská hnutí a nově utvořené politické strany vstupovaly do voleb již s hotovým a jasným programem, na němž pracovaly ještě před pádem totality (Polsko, Maďarsko), jiné se teprve v nové situaci orientovaly a nebyly na ni připraveny (např. bývalé Československo). V současné době na již východě Evropy, stejně jako v její západní části, působí různé politické strany, od pravicových, po levicové, od stran hlásících se ke křesťanské ideologii, po Zelené, svůj hlas mnohdy prosazují i extremistické strany. Ve svobodných volbách se lidé rozhodují pro politickou orientaci své země na dané volební období. Avšak po euforii z počátku 90tých let, která se projevovala i v masové účasti u voleb, se dnes občané o volby již příliš nezajímají a volební účast stabilně klesá.

Během socialistické éry byl sport řízen v rámci jednotných národních střešních sportovních organizací úzce propojených se stranickými strukturami. Pro sport se rokem 1989 otevřel prostor pro odpoutání se od státní a politické moci. Sportovní organizace se osamostatnily a zavedly demokratické principy do svého života. Pluralita se projevila v novém uspořádání sportu, kdy se obvykle původní organizace transformovaly a rozdělily se na nezávislé samostatné organizace, které již nepodléhaly centrálnímu řízení. Svou činnost obnovily sportovní organizace, jejichž bohatá tradice se datoval z období předcházejícího éru sjednocené socialistické tělovýchovy. Vznikaly také nové organizace jako reakce na přirozený vývoj sportu a jeho obsahovou a organizační rozmanitost.

b) Cesta k právnímu státu a občanským svobodám

Hodnotit události přelomu 80tých a 90tých let není jednoduché. Naznačuje to i fakt, že mnozí si kladou otázku, zda se jednalo o revoluci nebo reformu, anebo obojí současně. Kis (1994)

říká, že takovýto proces nemůže být současně reformní (zachovává se právní kontinuita) a revoluční (právní kontinuita se přetrhává). Podle něj se jednalo o specifický typ politické a sociální transformace mezi revolucí a reformou a nazývá tento typ a „regime change“, v němž legislativa hrála podstatnou roli. To, že se zákony průběžně mění, je obvyklé. Avšak nově nastolené politické a společenské podmínky vyžadovaly vytvoření principiálně nového legislativního prostředí. Hospodářství se transformovalo ze socialistické podoby na podobu kapitalistickou- tržní. S tím byl spojen masivní přechod od celospolečenského vlastnictví k pluralitě vlastnických vztahů s důrazem na vlastnictví soukromé¹. Byl zahájen proces privatizace. Aby přechod mohl být realizován, bylo zapotřebí připravit a v parlamentech schválit desítky a desítky nových zákonů. K realizaci transformace byly vytvořeny nové instituce, ministerstva a úřady.

V podstatě ve všech postkomunistických zemích byla zvolena tzv. krátká cesta transformace. Vlády provedly formální změny, týkající se především právního rámce, další vývoj ponechaly spíše volně plynout (výjimku tvořilo Slovinsko, kde změny proběhly také rychle, ale kontrolovaně podle vypracované strategie). Rychlost, s jakou se nová legislativa schvalovala a zaváděla, však přinášela ve svém důsledku řadu problémů pro národní hospodářství i pro občany. Prosazovaly se zájmové skupiny ať již rekrutující se z bývalých mocenských struktur a využívající svého sociálního, ekonomického a politického kapitálu, který nabyly za socialismu, nebo nové politické a ekonomické „elity“. Vládl pragmatismus. Vymahatelnost práva byla malá, etika podnikání na nízké úrovni. Rychlá privatizace s nejasnými pravidly vedla v řadě případů ke krachu podniků, bank, k nenávratnému mizení majetku podniků a státu do soukromých rukou (tzv. tunelování), obvykle do exotického zahraničí, odkud nebyl dle mezinárodního práva majetek zpětně vymahatelný. Stát pak musel finančně intervenovat, vykupovat a reprivatizovat zadlužené podniky, řešit špatné hospodaření mnohých bank, které zasáhlo jak řadové občany, tak národní hospodářství. Ve velkém se začala rozmáhat korupce a hospodářská kriminalita. Právní a ekonomický řád měl a stále ještě má značné trhliny. V zemích, kde starý režim nenahradili lidé s dostatečnou politickou zkušeností z protivládních hnutí (která fungovala již před rokem 1989 např. v Polsku a Maďarsku), anebo s připraveným propracovaným politickým a hospodářským programem, ležela moc na ulici. Kdo se jí chopil, dostal se na vrchol.

¹ Problém vlastnictví obecně i za socialismu je samozřejmě mnohem složitější. Na základě teoretických koncepcí jej rozebírá např. Mlčoch 2000.

Přesto po proběhnutých 20ti letech již byly zásadní změny legislativního řádu dokončeny a dostávají se do stabilizovanější podoby. Legislativa se soustřeďuje na řešení běžných problémů společnosti, která funguje na pluralitním základě. Stejně jako v západní části EU i v zemích bývalého východního bloku dochází k průběžné harmonizaci domácího práva s právem unijním. Také pro jednotlivce přinesla změna režimu, potažmo legislativy spoustu nových možností. Posílila občanská práva, lidé mohou svobodně cestovat, samostatně podnikat, pohybovat se v Evropském prostoru volně za prací (profesionální sportovci), svobodně nakládat se svým volným časem a naplňovat jej třeba i sportem.

Nová legislativa nevyhnutelně zasáhla i oblast sportu. Sportovní organizace se začaly hlásit o svá práva – právo být nezávislé na státu a na politických stranách, právo hospodařit svobodně se svým majetkem a získávat si vlastní finanční zdroje, právo rozhodovat o svých vnitřních záležitostech. Sportovní organizace však musely reagovat na nové podmínky i podle toho, jaké byly jejich cíle. To, kromě řady dalších příčin, vedlo k rozpadu jednotného sportu a ke vzniku nových typů sportovních organizací a k jejich existenci na naprosto odlišných základech od doby před rokem 1989. Dobrovolné sportovní organizace sloužící zájmovým aktivitám svých členů pokračovaly ve své činnosti a jsou typickým reprezentantem veřejných občanských aktivit. Fungují obvykle jako neziskové, s demokratickou strukturou a zdola volenými orgány. Transformace společnosti otevřela prostor pro profesionalismu ve sportu (za socialismu se jednalo o skrytý profesionalismus podporovaný státem Novotný, 2000). Především velké kluby, jejichž sportovci se účastní vrcholných národních a mezinárodních soutěží, se transformovaly na obchodní společnosti se vším, co k tomu náleží. Stát omezil financování nejen vrcholového sportu, od centrálního řízení sportu se přešlo k decentralizaci. Také nakládání s majetkem (především sportovní zařízení) sportovních organizací doznalo změn ve vazbě na obecnou legislativu, ale často byly přijaty i zákony vztahujících se přímo ke sportu. Stranou nezůstala ani nově koncipovaná územní veřejná správa, která se postupně začala angažovat v péči o sport.

Za názorný příklad transformace sportu v zemích střední a východní Evropy může sloužit fotbal, jako jeden z celosvětově nejpobulárnějších sportů. Fotbalové kluby se transformovaly na obchodní organizace. Možnost odejít do zahraničního angažmá byla pro hráče před rokem 1989 značně obtížná, i když se v 80tých letech situace postupně uvolňovala. Dnes profesionální fotbalisté z „východu“ hrají za renomované evropské fotbalové kluby (Husting, 2005), závisí jen na jejich výkonnosti a schopnostech jejich agentů vyjednat pro ně výhodnou pozici. Fotbal je spojen s obrovskými finančními prostředky, volným trhem, volným pohybem

hráčů. Avšak stejně jako v hospodářské oblasti, tak i ve sportu přitahují velké peníze typy „podnikatelů“, jejichž obchodní záměry nemusejí být příliš korektní. Právě fotbal je znám nejrůznějšími aférami, jejichž aktéři se pohybují na hraně (či za hranou) zákona (Slepičková, 2009). Mnohé fotbalové kluby tak jak rychle vznikly a „koupily“ si účast v nejvyšších soutěžích, tak rychle zkrachovaly. Jejich majitelům a mecenášům vyschly finanční zdroje, nově postavené stadiony dne zůstávají nevyužité. Vrcholový fotbal se stal prestižní záležitostí pro větší a střední města, která jej podporují někdy na úkor rozvoje ostatních sportů, protože fotbal je nejen oblíbený, ale má i silné loby v decizní sféře.

c) Od uzavřené k otevřené společnosti

Tento podtitul jsme si dovoluili převzít z textu Marga (1996), který analyzuje transformaci postkomunistických společností za období pěti let po roce 1989. Pojmenování „From closed to diversified societies“ vystihuje situaci za období, jež Margo analyzuje, ale až do současné doby. Společnosti v jednotlivých státech východního bloku byly za socialistické éry značně homogenní. Tehdejší ideologie měla snahu vytvořit beztřídní společnost a rovné životní podmínky pro všechny lidi. Toho bylo možné dosáhnout, pokud mezi lidmi neexistovaly výrazné příjmové rozdíly. Ceněny byly dělnické a rolnické profese. Tzv. pracující inteligence svými příjmy nikterak nepřevyšovala průměr. Na vrcholu pyramidy stáli straničtí představitelé a ředitelé velkých průmyslových podniků, ale i některé dělnické profese jako např. horníci. Malé příjmové rozdíly znamenaly i malé či žádné rozdíly v bohatství občanů a jejich rodin, v jejich ekonomickém kapitálu. Dosažitelnost materiálních a společenských statků pro občany závisela pochopitelně na celkové hospodářské úrovni těchto zemí, podmíněné jejich předchozím vývojem. Jednotné státní školství poskytovalo všem stejně možnosti vzdělání (existovala však mnohdy persekuce těch, kteří byli považováni za politicky nespolehlivé a bylo jim bráněno ve studiu na vysokých školách). Díky malým ekonomickým a společenským rozdílům existovala velmi nevýrazná sociální stratifikace společnosti. Ve svém důsledku to znamenalo, že nebylo neobvyklé, když se společensky stýkali lidé různých profesí a různé úrovně vzdělání. Dokladem toho byly i sociální kontakty ve sportovních klubech, kde např. univerzitní profesor sportoval společně s dělníkem.

Přechod k tržnímu hospodářství, privatizace, vstup západního kapitálu, posílení osobních svobod, ale také privatizace a oslabení právního systému v počátečních fázích transformace poskytl některým lidem prostor pro rychlé zbohatnutí ať již legální cestou, nebo cestami propojenými s kriminální činností. Ti, kteří měli potřebné schopnosti, znalosti a dostatek

odvahy a vůle, se snažili prosadit v konkurenčním prostředí. Otevření se evropskému a světovému globalizačnímu kontextu v průběhu 90tých let přineslo narůstající dostupnost a rychlý import materiálních statků (Machonin, 2000). Společnost směřovala ke konzumu, k vyššímu životnímu standardu, ale také k hlubší sociální a ekonomické stratifikaci. Jako výsledek se na jedné straně objevila vrstva velmi bohatých lidí, pro které téměř nic není nedostupné, na druhém pólu potkáváme skupiny a jedince, kteří se dostali na či pod hranici chudoby. Společnost musela začít řešit i do té doby téměř neznámé problémy jako šíření nelegálních drog, nárůst kriminality apod. Novým jevem se stala do té doby neznámá nezaměstnanost. Ve společnosti narůstaly třídní rozdíly, společnost se stala sociálně a ekonomicky diverzifikovanou.

Stranou nezůstala ani oblast sportu. Možnost svobodného podnikání vedla k rozmachu privátních služeb ve sportu. Sportovní zboží již nebylo nedostatkové jako v minulém režimu a dostalo se na pulty obchodů v široké nabídce kvality i cen. Avšak narůstající sociálně ekonomická stratifikace společnosti měla za následek často i vyloučení některých skupin lidí z užívání "zbytných" statků, k nimž se řadí i sport. Na jedné straně se sport stal předmětem luxusní spotřeby (golf, extrémní sporty, sportovní turismus v exotických zemích), na druhé straně je pro mnohé obtížné zajistit základní sportovní vybavení a členské příspěvky do sportovních organizací pro své děti. Např. Feldösi (2009) ve svém hodnocení současné situace ve sportu v Maďarsku uvádí, že lidé nemají dostatek prostředků na vlastní sportovní aktivitu a že ztrácejí zájem o sport i jako o pasivní zábavu.

d) Od internacionalismu k národní identitě ale také národnostním neshodám

Poslední charakteristika transformačního období ve střední a východní Evropě, kterou zde chceme zdůraznit, se týká nového uspořádání hranic a nových vztahů mezi zeměmi, které dnes na tomto území leží. Před rokem 1989 představoval internacionalismus jednu z tezí komunistických stran, která vyzdvihovala jednotu pracujících lidí a to, že není důležité, jaké jsou národnosti, rasy či v jakém státě žijí. Pod touto ideou se měli lidé a země sjednotit a společně budovat svou budoucnost. V mnohých zemích bylo národní cítění potlačováno.

I ve sportu byl internacionalismu minulým režimem podporován. Vítězství, kterých dosáhli sportovci socialistických zemí, byla oficiálně vyzdvihována a prezentována jako úspěch komunistické ideologie. Avšak v obecné rovině to jen potvrzuje političnost sportu, která se projevovala jak na východě, tak i v západních kapitalistických zemích a nepředstavovala tedy nic zvláštního. I přes proklamovaný internacionalismus však sport poskytl lidem v těch

socialistických státech, které byly v područí SSSR, možnost vyjádření touhy po nezávislosti a sloužil jako prostředek stmelující národ. Klasickým příkladem byla výhra československého týmu nad sovětským na mistrovství světa v ledním hokeji v roce 1969, rok po okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy (bývalý vojenský pakt socialistických zemí) spřátelenými armádami. Po skončení utkání lidé vyšli do ulic a demonstrovali svou radost z vítězství navzdory vůli vládnoucí moci. Tyto události podbarvené spíše politicky než nacionálně patří již minulosti.

Zánik mocenské pozice Sovětského svazu znamenal pro jeho bývalé satelitní státy možnost nastoupení vlastní cesty vývoje a řešení vnitřních problémů bez zásahu Moskvy. Avšak tato nově nabytá nezávislost a samostatnost mnohdy rozpoutaly neshody mezi národy, národnostními menšinami a etniky v jednotlivých zemích. Jejich kořeny lze najít v dávné, ale i nedávné minulosti. Vyjma dvou bývalých německých států, které šly cestou sjednocení do jednoho mocného celku, se řada dalších zemí vydala opačným směrem, směrem rozpadu na menší státní celky. Dokladem nového uspořádání území bývalého východního bloku ve sportu je také nárůst počtu členů v mezinárodních sportovních organizacích a rozšiřování (zvětšování) mezinárodních soutěží.

Některá rozdělení bývalých socialistických států proběhla klidně (v roce 1993 vznik samostatné české a Slovenské republiky rozdělením bývalého Československa), jinde se rozpoutal několikaletý válečný konflikt, v němž se angažovaly i státy geograficky velmi vzdálené (USA v zemích bývalé Jugoslávie). Řada konfliktů přetrvává do dneška, někdy i eskaluje, většinou již jen v politické rovině. Týkají se obvykle vymezení pozice národnostních menšin a etnik ve vztahu ke státu a většinové populaci. Posuzovat situaci v zemích, kde se toto odehrává, je obtížné a konsensu nemůže být pravděpodobně snadno dosaženo i kvůli odlišné historické paměti národů a států, kterých se toto týká.

Projevy nevraživosti a zášti mezi národy, menšinami a etniky provázejí někdy i současnost zemí střední a východní Evropy a promítají se pak do sportu. Specifické prostředí sportu poskytuje prostor negativním projevům a chování, které by v běžném životě nebyly akceptovány, anebo nemohly tak snadno vypuknout v plné síle. To je známo ze studií o sportovním diváctví a diváckém násilí. Zejména do hledišť sportovních stadionů se přenáší xenofobie a nesnášenlivost mezi různými národy a národnostními skupinami žijícími na stejném území anebo v sousedních státech. K negativním projevům národní identity však dochází nejen v prostoru těchto zemí, ale přenáší se daleko za jejich hranice. Např. byly

zaznamenány velmi tvrdé půtky mezi srbskými a chorvatskými fotbalovými fanoušky žijícími v Austrálii (Hallinan, 2008) .

Národní identita tak v zemích bývalého východu představuje komplikovaný jev, specifický pro každou zemi. Někde přetrvává nízké vědomí národní identity, jinde naopak narostlo, třeba až nepřiměřeně a může se tak stát živnou půdou pro neshody mezi zeměmi i v jejich vnitřním životě. Národní identita nekopíruje pouze hranice státu, ale souvisí i s národnostními menšinami a etnickými skupinami, které bývají obvykle vymezeny i odlišným náboženstvím a kulturní tradicí. Ve sportu coby významném sociálním fenoménu současnosti se pak uvedené projeví ještě zřetelněji, než v běžném životě.

Literatura

BALDWIN, R., WYPLOSZ, Ch. (2008). *Ekonomie evropské integrace*. Praha : Grada Publishing.

Bílá kniha o sportu. Dokument Komise evropských společenství projednaný v Bruselu dne 11.7. 2007. [cit. 2009-09-04]. Dostupný z:
<http://www.msmt.cz/uploads/soubory/TVS/2008/Bila_kniha_sport_cze.pdf>.

DELOUCHE, F. a kol. (1995). *Dějiny Evropy*, Praha : Argo a Odeon.

DERLETH J.W. (2000) *The transition in Central and Eastern European politics* Upper Saddle River, N.J. : Prentice Hall.

DIMITROV, D. Transition or tragedy? In: MATYNIA, E. (Ed.). *Grappling with democracy. Deliberation on Post-Communist Societies (1990-1995)*. Praha : SLON. p. 92-101

DVOŘÁKOVÁ, V., KUNC, J. (1994). *O přechodech k demokracii*. Praha : SLON.

FOLDESI, G. (2009). Changing tendencies in sport consumption in Hungary. Paper presented in Utrecht on World congress of Sociology of Sport Sport: Passion, . : Practice & Profit.

HALLINAN, CH., HUGSON, J. (2007). The beautiful game in Howard's „Brutopia“: Football, ethnicity and citizenship in Australia. Paper presented in Copenhagen on World Congress of Sociology of Sport: Sport in a Global World: Past, Present and Future.

- HUSTING, A. (2005). Les sportifs professionnels originaires des PECO dans le football européen. In De WAELE, J-M. & HUSTING, A. (Eds.), *Sport, politiques et sociétés en Europe centrale et orientale*. Bruxelles: Editions de L'Université de Bruxelles, pp. 135-161.
- KIS, J. (1996). Between reform and revolution: Three hypotheses about the nature of the regime change. In: MATYNIA, E. (Ed.). *Grappling with democracy. Deliberation on Post-Communist Societies (1990-1995)*. Praha : SLON. p. 63-81.
- MARGA, A. (1996) Limits and dilemmas of the transition. In: MATYNIA, E. (Ed.). *Grappling with democracy. Deliberation on Post-Communist Societies (1990-1995)*. Praha : SLON. p. 92-102.
- MATYNIA, E. (Ed.) (1996). *Grappling with democracy. Deliberation on Post-Communist Societies (1990-1995)*. Praha : SLON
- MLČOCH, L., MACHONIN, P., SOJKA, M. (2000). *Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989 /alternativní pohled/*. Praha : Karolinum.
- MUSIL, J. (2005). Social integration – a neglected field of studies in European processes. In: MANSFELDOVÁ, Z., SPARSCHUH, V., WENNINGER, A. (Eds.) (2005). *Patterns of Europeanisation in Central and Eastern Europe*. pp. Hamburg : KRÄMER. pp.47-57.
- NOVOTNÝ, J. (2000) *Ekonomika sportu*. Praha : ISV.
- PERASOVIC, B., BORTOLUCI, S. (2009). Sport and identification in Croatian context. Paper presented in Utrecht on World congress of Sociology of Sport Sport: Passion, . : Practice & Profit.
- SLEPIČKOVÁ, I. (2007). *Sportovní organizace. Teoretická východiska a situace v ČR po roce 1990*. Praha : Karolinum.
- SLEPIČKOVÁ, I., SLEPIČKA, P. (2009). Professional sport – renewed phenomenon in the Czech Republic. *Acta Universitatis Carolinae Kinanthropologica*. Vol. 45, No.1, pp. 45-54.